

"להחזיר עטרה ליושנה"

מאבקי חוץ ופנים של הרב עובדיה יוסף

הרב בנימין לאו

מבוא

"להחזיר עטרה ליושנה" אינה סממת בחירות בלבד אלא תמצית מפעלו של הרב עובדיה יוסף. משפט זה הוא מכוון, מראשית דרכו הציבורית (בסוף שנות הארבעים) ועד היום, כלפי שתי חזיתות. האחת - כלפי הרבנות האשכנזית, שניסתה בראשית שנותיה של המדינה לעצב הלכה אחידה, התואמת בעיקרה את המסורת האשכנזית.¹ חזית זו מחוברת למאבקים נוספים של ציבור יוצאי עדות המזרח בממסד הישראלי.

החזית השנייה מוכרת הרבה פחות. הסממה "להחזיר עטרה ליושנה" מתחילה אצל הרב עובדיה יוסף דווקא מבפנים. אחד המפעלים הראשונים והגדולים שלו הוא הניסיון לעצב מנהגים והלכות הכוללים את כל עדות המזרח וצפון אפריקה (מה שמכונה בשיח הישראלי: הספרדים). טענתו הראשית של הרב עובדיה היא שבארץ ישראל צריכה להתקבל המורשת ההלכתית של רבי יוסף קארו, מחבר ה"שולחן ערוך" (במאה ה-16), כסמכות מחייבת בלא עוררין. הפיזור בגולה גרם לערבוב מנהגים ולטשטוש המורשת הספרדית האותנטית, ועכשיו, עם שיבת ציון וקיבוץ גלויות, אפשר וצריך "להחזיר עטרה ליושנה" ולהורות לכל עדות הספרדים לחזור

* מאמר זה מהווה המשך למאמרי "על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה", להלן, הערה 4.
1 על נסיונו של הרב עובדיה להשוות את מעמדה של המסורת הספרדית למסורת האשכנזית הרחבת במאמרי הנ"ל.

למורשתו של רבי יוסף קארו שהוא "מרא דאתרא" בארץ ישראל.²
 במאמר זה אבקש לעמוד על אישיותו הציבורית של הרב עובדיה יוסף ולבחון את מידת הצלחתן של שתי המגמות האלה, כל אחת בנפרד.

א. "להחזיר עטרה ליושנה" - השוואת מעמדה של המסורת הספרדית למסורת האשכנזית בארץ

1. מעמד הספרדים בבתי הדין בשנות החמישים

בהיותו דיין צעיר בפתח תקוה, בראשית שנות החמישים, נחשף הרב עובדיה יוסף לפער שבין מעמד ההלכה המושתתת על המסורת האשכנזית לבין מעמד ההלכה המושתתת על המסורת הספרדית. הפער בא לידי ביטוי גם בחקיקה וגם בפסיקה.

בתהליך החקיקה נקבעו תקנות לבתי הדין חתומות על ידי שני הרבנים הראשיים, הרב הרצוג והרב עוזיאל. עיון בתקנות אלה מגלה שהמסורת האשכנזית היא שקבעה את רוח התקנה. הרבנים הראשיים ביקשו לתקן תקנות שיאפשרו לכל היהודים לקבל שירותים בבתי הדין בשוויוניות בלי חלוקה עדתית:

התהליך המואץ של שיבת ציון לארץ ישראל בעקבות אישור המנדט שהוענק לבריטניה על ידי חבר העמים... ויותר מכך, חידוש המדינה היהודית בארץ ישראל בעקבות מלחמת השחרור וקיבוץ הגלויות מכל ירדתי העולם שזרם לישראל, הביאו לשינויים כבירים בסדרי החיים של המוני עם ישראל והולידו (1) בעיות דחופות שקראו ולחצו לפתרונם ההלכתי המיידי. המגוון הרב והמפתיע של עליית ההמונים, מפגש של קהילות שבמשך דורות רבים לא היה מגע וקשר רוחני ביניהם ושוני המנהגות וההליכות שביניהם, הביאו (2) לידי אפשרות, צורך והכרח ללימוד של קהילה אחת מהשניה, של יישור, תיאום ואף מיזוג בהלכה ובאורח החיים למנוע התרחקות, פילוג והתפלגות - לא תתגודדו אגודות אגודות.³

למרות האמירות המפורשות בדבר מיזוג והפריה הדדית בין העדות, היתה ידה של המסורת האשכנזית על העליונה.

2 מעמדו של הרב יוסף קארו כסמכות מכריעה בכל תחומי ארץ ישראל וסביבותיה דורש מחקר נפרד. ראה לע"ע מאמרו של הרב י"מ טולדאנו, "מתי ובאלו מקומות נתקבל השולחן ערוך להלכה פסוקה", י' רפאל (עורך), **רבי יוסף קארו**, ירושלים תשכ"ט, עמ' קפ"ד-קפ"ח.

3 מתוך מאמרו של ז' ורהפטיג, "תקנות הרבנות הראשית", **תחומין**, ט"ו, תשנ"ה, עמ' 82.

כך, לדוגמה, התקנה שאסרה על ייבום וחייבה, בשעת הצורך, לבצע חליצה.⁴ אין חולק שתקנה זו היתה צורך השעה. קשה מאוד לנהל בית דין מסודר כשבתוך תוכו מתקיימות שתי חקיקות שונות: המסורת האשכנזית האוסרת את הייבום לעומת המסורת הספרדית המאפשרת זאת. אולם, לשון התקנה “שכך נוהגים רוב קהילות ישראל” (לאסור ייבום), אינה נותנת שום מעמד למסורת הספרדית.

בשנת תשי”א (1951), שנה לאחר קבלת התקנה, יצא נגדה הרב עובדיה יוסף נחרצות. על אף גילו הצעיר הכריע ועשה מעשה - ייבם זוג תימנים שפנה אליו, וזאת נגד ההסכמה של חכמי ונשיאי הרבנות הראשית לישראל. הוא נימק את החלטתו בטענה שתקנת הרבנות הראשית “אין לה כל תוקף לדין הספרדים ועדות המזרח שקיבלנו הוראות הפוסקים ומרן השו”ע דמצוות יבום קודמת”.⁵ בפסק ארוך ומנומק הוא מסביר שהרב עוזיאל שגה בויתורו על מסורת ספרד מתוך רצון להגיע להלכה אחידה. הרב עובדיה מסתמך על רבנים מכל העדות שהתנגדו לאחדות שבהלכה, ולשיטתו זוהי “אהבה המקלקלת את השורה”.⁶ אין הוא מקבל את המגמה המבקשת לטשטש את חילוקי ההלכות והמנהגים בישראל:

ומה שכתבו חברי ונשיאי הרבנות הראשית לישראל בהסכמתם הנ”ל: “ומשום דרכי שלום ואחדות במדינת ישראל שלא תהיה התורה כשתי תורות לכן גוזרים לאסור לגמרי מצות יבום, וחייבים לחלוץ דוקא”, במחילת כבודם הפריזו על המידה בזה, ואין דבריהם נכונים כלל, שהרי מעשים בכל יום בכמה הוראות בדיני שחיטה וטרפות ושאר עניני איסור והיתר, וכן בהלכות שבת וטהרת המשפחה, כל קהילה נוהגת כמנהג רבותיהם, הספרדים כדעת מרן המחבר שולחן ערוך, והאשכנזים יוצאים ביד רמ”א (=ר’ משה איסרליש, קרקוב במאה ה”ז) ולא חששנו מעולם שעל ידי כך תהיה התורה כשתי תורות... ואלו ואלו דברי אלהים חיים.⁷

ככלל, אפשר להראות שבכל תהליך החקיקה של תקנות בתי הדין, בראשית שנותיה של המדינה, היתה ידו של הרב האשכנזי, הרב הרצוג, על העליונה, ובאופן שיטתי ומגמתי יצר מערכת חקיקה אשכנזית עם חותמת ספרדית של הרב עוזיאל. כך הם הדברים גם ביחס לאיסור ביגמיה (האשכנזי! - בעקבות חרם דרבינו גרשום) ועוד.⁸ הרב עובדיה יוסף פעל בכל כוחו, בעיקר בשבתו כ”ראשון לציון”, בשנות השבעים, לאפשר היתר נישואים שניים לבעל שאשתו לא מסוגלת להביא ילדים לעולם, או למי שנשתטית אשתו. הוא פרסם את עמדתו התקיפה בכרך ז’ של ספרו **יביע אומר**, והדברים העולים שם מלמדים עד כמה עז היה המאבק שלו נגד הממסד

4 הרחבתי על כך במאמרי “על משמרת אעמודה להחזיר עטרה ליושנה”, מ’ בר-און (עורך), **אתגר הריבונות - יצירה והגות בעשור הראשון למדינה**, ירושלים תשנ”ט, עמ’ 214 - 227.

5 הרב ע’ יוסף, שו”ת **יביע אומר**, חלק ו’, אבן העזר, סימן י”ד.

6 על מגמת הפשרה והשלום של הרב עוזיאל ראה במאמרי “הרב עוזיאל ויחסו למדינה”, מ’ בר-און (עורך), **בין דת למדינה - אסופת מאמרים**, ירושלים תש”ס (בדפוס).

7 לעיל, הערה 5.

8 ראה: א’ וסטרייך, “הגנת מעמד הנשואין של האשה היהודיה בישראל”, **פילילים**, ד’, תשנ”ט, עמ’ 273 - 347.

האשכנזי (ובראשו הרב גורן, עמיתו).

גם בתהליך הפסיקה היה מעמד הרבנים יוצאי עדות המזרח נחות לעומת עמיתיהם האשכנזים.

באחת מתשובותיו הרב עובדיה מספר על חוויה שחוה בימי שבתו בבית הדין בפתח תקוה בראשית שנות החמישים:

ומדי דברי זכור אזכור מה שבא לידינו בבית הדין פתח תקוה שנת תשי"א (לפרט קטן), בגט שליחות הבא מתורכייה לפ"ת, והבעל והאשה ספרדים, ושם האשה רחל דמתקריא⁹ ראשיל (כן הוא משפט כתיבתו, כי פשט המנהג לכתוב יו"ד להוראת צירי בשמות הלועזים)...

ובגט נכתב רשעל, כמנהג האשכנזים לתת ע' להוראה זו. וזה נעשה ע"פ הוראת הגאון אב בית הדין, ר' ראובן כץ [ז"ל] שכתב לבית הדין דתורכייה לכתוב כן בשם האשה.

ובאמת שתמהתי על חכמי בית הדין דתורכייה שהם ספרדים, ויודעים שהבעל והאשה ספרדים. ושיש גם כן קהל ספרדי בפתח תקוה שהם מצויינים בפני עצמם בכתי כנסת נפרדים ועוד. ויש להם נציג חבר הרבנות הראשית וחבר בית הדין. ואיך צייתו לכתוב רשעל דהוי כשינוי שם לדין, שיבאו לקרות הריש בחיריק והשין בשוא והעין בפתח.

ואנכי העירותיהו בצדק לגאון אב בית הדין שלא היה נכון לכתוב כן. ומכל מקום על פי יסוד הדברים הנ"ל חשבתי להקל בדיעבד, ובפרט שהגאון אב בית הדין מסר הגט לאשה, ומשום עשה דכבוד תורה שמתתי לפי מחסום, שלא להצריך גט אחר.

אך גליתי דעתי הקצרה שלכתחלה אינני מסכים להצטרף יותר בסידור גט שלא יהיה נכתב לספרדים כפי מנהגינו.

והנה לא ארכו לנו הימים ובאו לפנינו איש ואשה שמוצאם ממצרים והם תושבי פתח תקוה, להתגרש זה מזו. ושם האיש שלמה, וכן עולה לספר תורה, אך נקרא בפה כל וחותרם בשם סאלאמון, והגאון אב בית הדין ציוה לכתוב שלמה דמתקרי סלאמן, שכפי מנהגם אין לכתוב א' להוראת פתח, ויש לכתוב א' להוראת חולם.

ונומתי לו שזהו כשינוי שם לדין, כי ספרדי הרואה הגט יקראהו הסמ"ך בחיריק קטן והלמד בשוא והמ"ם בקמץ רחב (הדומה לפתח), כמו שם סלאמן המצוי לרוב אצל בני בבל, שמבטאים המ"ם בפתח, על משקל סלימאן או סולימאן. אלא יש לכתוב סאלאמן, שמנהגינו לכתוב א' להוראת פתח... ועכ"פ יש לכתוב ו' להוראת החולם, ואין לכתוב א' כמנהגם כיון שהבעל וגם האשה ספרדים.

והרב הגאון אב בית הדין הנ"ל מיאן בכל זה בטענה שהרואה יאמר שזהו סלאמן בשורוק... והנה הגם שהיה קשה מאד בעיני הגאון אב בית הדין הנ"ל להנהיג בגטי הספרדים לעשות בהם כמנהגינו, שמתתי פני כחלמיש והשתדלתי בכל עוז ותעצומות עד שהצלחתי ב"ה לשכנעו בזה,

9 "דמתקריא" - שנקראת. בשטרי גט חובה לכתוב את השם הרשמי של בני הזוג וכן את כינויהם. חובה זו יצרה את השוני הגדול בין מנהגי העדות.

ומאז נהגנו לכתוב לספרדים על פי מנהגינו וכמבואר מפי סופרים ומפי ספרים.¹⁰

למרות “שוליות” הענין ההלכתי שלפנינו, אין להקל ראש במשמעותו החברתית. ההלכה מקפידה מאוד על כתיבת שמות בגטים. זוהי הלכה שאין עליה עוררין, ושבגינה יכול להיפסל הגט כולו. גם אות מיותרת יכולה להיחשב טעות בשם. ברור שבפיזור ישראל בגולה נשתבשו שמות רבים והגייתם נשתנתה ממקום למקום. על רקע זה מובן האירוע שהתרחש בבית הדין בפתח תקוה.

אב בית הדין, רבה של פתח תקוה, הרב כ”ץ, לא התייעץ כלל עם הדיין הספרדי (היחיד!) בבית דינו והכריע לכתוב שם אישה כהגייתה בארצות אשכנז. הרב עובדיה שתק פעם אחת אך בשנית סירב לחתום על הגט. על פי עדותו אפשר לראות עד כמה קשה היה לו לשכנע את הרב האשכנזי להכריע בענין גט של ספרדים על פי המסורת הספרדית!

בדיקת כתבי הרב עובדיה מעלה שכבר כמה שנים קודם לכן הוא התריע על העדר דיינים ספרדים בכתי הדין בישראל. בעת שבתו כדיין בבית הדין בקהיר, בשנת תש”ח, נזקק הרב עובדיה לסוגיה זו של העדר דיינים ספרדים, הבקאים בהגיית שמות של יוצאי ארצם. אגב פסיקתו הוא מעיר על המצב השורר בישראל. בבית דין אחד, שכל חברי בית הדין אשכנזים, כתבו גט לזוג ספרדי בלי שום אבחנה בטיב ההגייה של שמות ערביים. על זה כותב הרב עובדיה (והוא בן 25!):

אולם בודאי שלא יפה עשו להכניס עצמם בסידור גט של אנשי עדות המזרח שאין שמותיהם ידועים אצל האשכנזים, ללא התיעצות מוקדמת עם בית - דין מוסמך שבקייאם בשמות ערביים. וזולת זה שגגת תלמוד עולה ודון חס וחלילה, שכל כיוצא בזה יש לחוש שיבואו להרבות ממזרים בישראל, מפני שאינם בקייאם בהם ובשמותיהם. ולכן ראוי לאשכנזי שימנע מלסדר גט לספרדים, וכן להיפך.

ואנכי היודע ועד כי כמה פעמים חשבו רבנים גדולים אשכנזים לכתוב שם האישה והאשה (אשר הם מעדות המזרח), באופן שהוא פסול גמור לדין, מחמת חסרון בקיאותם בשמות המזרחיים. ורק לאחר שעמדתי כנגדם בעוז ותעצומות והוכחתי להם טעותם מפי סופרים ומפי ספרים נסוגו אחור.

וכמה מהם לא מסתייהו דלא גמירי תיובתא נמי מותבי, שרי להו מרייהו.¹¹

...ומכאן תוכחת מגולה כי על מנהיגי העם להעמיד דיין ומורה ספרדי אחד לפחות בכל בית דין ובייחוד כשנמצאים תושבים ספרדים רבים תחת איזור שיפוטם, לבל תצא תקלה מתחת ידם בעניני שמות הגיטין. ולא יוכלו לסמוך רק על הספרים שהוחזקו לכתוב שמות גיטין הלועזיים על פיהם כגון תעלומות לב ושם חדש וכיו”ב, מבלי להיטיב לשמוע צלצול השם והברתו באופן ברור ומדוייק, כי לפעמים נדמה להם שהוא שם זה, ואינו אלא שם אחר לדידהו...¹²

10 שו”ת יביע אומר, חלק ד’, אבן העזר, סימן י”ג, ד”ה ו’.

11 תרגום: לא רק שאינם יודעים, שבר הם גם שוברים, יסלח להם אדונם.

12 שו”ת יביע אומר, חלק ג’, אבן העזר, סימן כ”ג.

2. שמירה על מעמד הספרדים בעולם הרבנות

ככל שעלה הרב עובדיה במעלות הרבנות ובתפקידים הציבוריים, כך הוא חיזק את מעמדה של המסורת הספרדית בבתי הדין וברבנויות המקומיות. כך פעל בענייני כשרויות, ברישום נישואין ועוד. נהגים רבים שנקבעו על פי המסורת האשכנזית שונו ונקבעו מחדש על ידי הרב עובדיה בהתאם למסורת של רבי יוסף קארו.

במקום אחד מצאתי שהוא אף מגלה לקוראיו את מעמדו בעיני עצמו. בימים שבין שבעה עשר בתמוז לתשעה באב נהגו קהילות האשכנזים מנהגי אבלות שונים, ובין השאר נהגו לא לקיים חתונות במשך כל שלושת השבועות. עדות המזרח נהגו את מנהגי האבלות האלה רק מראש חודש אב ולא קודם. בתל אביב קבעה המועצה הדתית נוהג מחייב שאין לקיים חופה וקידושין בכל שלושת השבועות - כמנהג האשכנזים. כשנכנס הרב עובדיה לתפקידו כרבה של העיר, בשנת תשכ"ט, ביטל נוהג זה והורה לכל רושמי הנישואים בתחומו להרשות לספרדים ולבני עדות המזרח להינשא בכל חודש תמוז. בתשובה ארוכה הוא מנמק את הוראתו. בסיום תשובתו הוא כותב:

ושמעתי שיש טוענים על דברי שמאחר שהרבנים הראשיים לת"א שקדמוני הניחו המנהג להחמיר אין לשנות המנהג ולא מילתא היא (=זו אינה טענה) שמקום הניחו לי להתגרר בו. ומכל שכן שידוע שהרבנים הראשיים הספרדים שקדמוני הוו מיכף כייף (=היו כפופים) לעמיתיהם הרבנים הראשיים האשכנזים. הרב עוזיאל ז"ל הוה כייף לרב קוק זצ"ל וכן הרב טולידנו ז"ל בהיותו רב ראשי לת"א לא היה יכול להרים ראש כלפי עמיתו יבדל לחיים טובים הרב אונטרמן שליט"א ולחלוק עליו בהלכה. והם היו ממונים ושולטים על הרבנים רושמי הנישואין והנהיגו הכל כמנהג בני אשכנז.

ולמען השלום שתקו, שרים עצרו מילין וכף ישימו לפיהם. והדברים מפורסמים בבירור גמור. אבל אנן דלא כייפינן תודה לאל יתברך, על משמרתו אעמודה להחזיר עטרה ליושנה להורות כדעת מרן שקיבלנו הוראותיו... ושומע לנו ישכון לבטח.¹³

3. בכורתה של המסורת הספרדית בארץ

עד כאן עסקנו במאבקי הרב עובדיה לביסוס מעמד המסורת ההלכתית הספרדית והשוואתה למעמד המסורת ההלכתית האשכנזית בארץ ישראל. ואולם, מגמתו הכוללת היתה מעבר לכך. כפי שאבקש להראות, הרב עובדיה יוסף לא הסתפק בהשוואת המעמדות בין ההלכה הספרדית להלכה האשכנזית, אלא דרש את בכורתה בארץ ישראל ובאזור.

13 שר"ת יביע אומר, חלק ר', אורח חיים, סימן מ"ג.

המקור לשאיפה זו הוא הנתון ההיסטורי של ההתיישבות היהודית בארץ במאות האחרונות. הנתונים הדמוגרפיים מצביעים על רוב מוחלט של עדות יוצאי ספרד בישראל (70% באמצע המאה ה - 19).¹⁴ מצוידים בנתונים אלה, העלו רבנים שונים יוצאי ספרד חידוש מבית מדרשו של ר' יוסף קארו. חידוש זה “שאל” ממערכת הדינים של “תערובות” - כשרות המזון במקרים של ערבוב בין מאכלים כשרים וטרפים (או ערבובי בשר וחלב) ובשל חשיבותו לדיונו אבהיר אותו.

העיקרון הכללי הוא שכשנתערב דבר איסור מועט במאכל כשר שמרובה על האיסור, והאיסור אינו ניכר לעצמו, מתבטל האיסור בהיתר. גם אם לאחר מכן יצטרף עוד איסור - הוא ימשיך להתבטל, כי האיסור הראשון כבר נבלע במאכל המותר וקיבל מעמד חדש. בשפה ההלכתית נקראת תופעה זו “קמא קמא בטיל” (ראשון ראשון מתבטל). לכלל זה ישנם הרבה סייגים וגדרים שלא נפרטם כאן. הרב קארו נשאל לגבי קהילה אשכנזית שבאו לגור בקהילה ספרדית, אם הם צריכים לקבל את מנהגי הקהילה המקומית. והוא מכריע כך :

כיון שאלו קדמו קביעותם בעיר, כל הבאים לדור שם טפלים הם להם... הגם כי אחר כך באו עוד אשכנזים אחרים ונתוספו על הראשונים, לעולם הספרדים מרובים ואפילו אם היו מתרבים האשכנזים על הספרדים צריכים האשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים לפי שהאשכנזים הראשונים שבאו בטלו לגבי הספרדים ההם והיו צריכים לנהוג כמנהגם כמו שהוכחתי. אם כן הרי הם כולם כספרדים וכל האשכנזים הבאים אחר כך בטלים לגבם.¹⁵

הרב קארו השתמש בחשיבה ההלכתית לגבי תערובות והכיל בתוכה גם את מערכת ההתערבות האנושית. זה כמובן חידוש מפליג.

לאחר הרב קארו התקיים ויכוח לגבי מעמד האשכנזים בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט. אחד מגדולי רבני מצרים במאה ה-18 - רבי אברהם הלוי, נשאל על מנהגי הפסח של האשכנזים במצרים. הוא שואל “על דברת אחינו בני אשכנז שמתגוררים עתה בקרבנו פה מצרים, אם חייבים לנהוג בימי הפסח כחומרת בני מקומם, או שמא פקע חיוביהו מנייהו ומצו להקל כבני הספרדים... (=א) שמא פקע החיוב מהם ויכולים להקל)”,¹⁶ ועונה :

שורת הדין נותנת שבני אשכנז המתגוררים אצלינו יש לתת להם קולת מקומנו כיון שנשתקעו בו, ואף על פי שהם סחופים ודחופים ולא מצאו מנוח, ונכספים הם לטוש כנשר למקומם, מכל מקום כיון שאין לאל ידם לעשות כן נחשבים כבני המקום שדרים בו. וכל זה אינו ענין אלא ליושבי חו”ל, אבל בירושלים ת”ו שיש להם בית דין לבדם וידועים לקהלה בפני עצמם חייבים לנהוג כמנהג מקומם, והבא מחו”ל לירושלים לאו כל כמיניה לומר שלא יחשב

14 כ”צ גת, **הישוב היהודי בארץ ישראל**, ירושלים תשל”ד, עמ’ 21 ואילך.

15 הרב יוסף קארו, שו”ת **אבקת רוכל**, סימן רי”ב.

16 הרב אברהם הלוי, שו”ת **גנת ורדים**, יורה דעה, כלל ג’, סימן ה’.

מבני קהלו שכיון שיש בית דין קבוע בירושלים הנוהגים כחומרת מקומו על כרחו הוא נגור אחריהם.¹⁷

כלומר הוא לא קיבל את ההכרעה שהאשכנזים מתבטלים לגבי הספרדים אלא במקום שאין להם מעמד עצמאי, אך בכל מקרה של קיום הגדרה עצמית כל קהילה צריכה לשמור על מנהגה. לעומתו כתב הרב בנימין מרדכי נבון, ממשפחה מיוחסת ברבני תורכיה וארץ ישראל במאה ה-19:-

כי גם אם יש לבני גלות אשכנז פעה"ק ירושלים ת"ו בית דין קבוע בפני עצמו, וקהלה קבועה בפני עצמה, חייבים לעשות כאן כמנהג בני עדות הספרדים...

שאף שבזמן הרב גנת ורדים היה להם קהל בפני עצמו וב"ד בפני עצמן, הרי אח"כ מרוב החובות ועלילות הגוים ברחו כולם ולא נשאר עד אחד מבני אשכנז, ואפילו כשהיה בא אחד להשתטח על קברי הצדיקים היה בא בהחבא ובאישון לילה מפני רשעת הגוים. ויותר ממאה שנה עברו שלא דרכה רגל אשכנזי פעה"ק ירושלים, עד שמקרוב בא הרב המופלא ר' מענדל אשכנזי מתלמידי הגר"א מווילנא ז"ל, והוא היה הראשון שבא לדור פעה"ק ואחריו באו מעט מעט עד שנעשו לקהל גדול, ה' עליהם יחיו, ואעפ"כ כי יהיה להם דבר למשפט באים לפני דיני העיר הספרדים, אלא שזה שנתיים ימים שרבתה המחלוקת בעוונותינו הרבים, והושיבו ב"ד מעדת האשכנזים, ואם כן, מאן נימא לן דבכהאי גוונא (=מי הוא זה שיאמר לנו שבמקרה זה) מותרים לשנות ממנהגי הספרדים שפוסקים על פי דברי מרן (ר' יוסף קארו) ז"ל.¹⁸

מכל מקום, גלי העליה מאירופה עד לימי קום המדינה יצרו בארץ מצב דמוגרפי שנתן בכורה מספרית ומעמדית לאשכנזים.¹⁹ אולם, עובדה זו לא הפריעה לרבנים ספרדים להמשיך ולהגדיר את הציבור האשכנזי באותן הגדרות מן המאה הי"ט, כלומר שהאשכנזים מתבטלים לרוב הספרדי, שקדמו להם בשיבת ארץ ישראל. לדעתם, גלי העליה יצרו מצב של "קמא קמא בטייל" - כל גל עליה התבטל לפני הישוב הקבוע בארץ וכך נוצר מצב של אשכנזים המתבטלים למסורת הספרדית הראשונה.

ויכוח גדול שהתעורר בין הרבנים בארץ בשנות העשרים דן במבטא התפילה. האשכנזים התעקשו לשמור על הגיית הדיבור שהביאו עימם, והספרדים החזיקו בהגייה הספרדית. הויכוח הזה התחיל עוד בימי הרב קוק והרב עוזיאל ביפו, אך בשנות החמישים כתבו שני רבנים בני עדות המזרח תשובה המבוססת על התבטלות האשכנזים בארץ:

שבין לפי הפשט ובין לפי הקבלה אין שום נדנוד איסור כלל לאשכנזי שמחליף מבטא לטובה כמנהג הספרדים, ואדרבה מצוה קא עבד, ובפרט לאותם שקורין לעיינין אלפין שחובה עליהם

17 ש.ס.

18 התשובה נדפסה מכתב יד בקובץ סיני, טבת תש"ט, עמ' ר"ט.

19 מחקרים רבים נכתבו על פני החברה בישראל בעשור הראשון לקיומה. ראה: צ' צמרת וח' יבלונקה (עורכים), העשור הראשון, ירושלים תשנ"ח.

לשנות ולקרנות כהוגן... כי היישוב בא"י מעיקרו היה במבטא ספרדי, ומן הראוי שכל הבא לא"י קמא קמא בטיל לגבי מנהגי הספרדים. ובפרט שכעת פשט המנהג אצל האשכנזים לבטא כמו הספרדים, לאחר שחונכו כן בבתי הספר ובשפת הרחוב בארצנו הקדושה, ובודאי שכן רצוי שיהיה מבטא אחיד לכל תושבי הארץ, ולעזוב את המבטא הגלותי שלהם וכו'.²⁰

עמדה זו, הדורשת בעמדת בכורה למסורת הספרדית, נמצאת בעשרות תשובות של הרב עובדיה יוסף ובלא ספק שייכת למרכז התודעה שלו כפוסק המבקש “להחזיר עטרה ליושנה”.

כך לדוגמה סוגיית הסרכה. אחת המחלוקות המפורסמות בין אשכנזים ליוצאי ספרד קשורה לדיני שחיטה. האשכנזים הכשירו בהמה גם כאשר נמצאה סרכה על גבי הריאה. הספרדים התייחסו לכל סרכה כאל טרפה. מכאן התפתח סוג ההכשר שנקרא “חלק” - בהמה שלא היתה לגביה שום שאלה של סרכה. הרב עובדיה נשאל לגבי אכילת בשר כשר שאינו “חלק” ובתשובתו הוא מתייחס גם לגבי אשכנזים בארץ ישראל.²¹ הוא מתבסס בתשובתו על פסק קודם של הרב גאגין, בן למשפחה מיוחסת ברבני צפון אפריקה, שאחד מראשיה היה “חכם באשי” - ראשון לציון - באמצע המאה ה-19.²²

והנה, הגאון רבי שלום משה חי גאגין, ראב"ד ירושלים, הביא בשו"ת **ישמח לב** את דברי מרן באבקת רוכל הנ"ל, וכתב:

ולפי זה הואיל ובעיר הקודש ירושלים אנו המרובים באוכלוסים, על כל אחינו בני אשכנז הדריים כאן, חדשים גם ישנים, עליהם לפסוק כדברי מרן השלחן ערוך גם בדיני שחיטה וטריפות, בין להקל בין להחמיר, כי קמא קמא מהעולים לארץ ישראל מארצות אשכנז נעשו כמונו. וכן היה מנהגינו מימות עולם. אך כעת באו איזה רבנים אשכנזים והורו היתר לעצמם לפסוק כמנהגם בחו"ל היפך פסקי מרן הקדוש מרא דארעא דישאל, ומחומרות כל שהן הרהיבו עוז להקל קולות נוראות, ובפרט במיעוץ ומשמוש הסירכות אשר צווח מרן השלחן ערוך שהם כמאכלי טריפות לישראל, ולא שתו לבם גם לזאת, באמרם כי כן נהגו בחו"ל. ומה יענו ליום פקודה על עוברם בכל יום ויום על פסקי מרן השלחן ערוך אשר פשטו הוראותיו בכל ערי ארצנו הקדושה וגלילותיה. והרי מבואר בשו"ת אבקת רוכל (סימן רי"ב) הנ"ל, שאפילו להחמיר נגד מנהגינו אינם רשאים, כל שכן במה שבאו גם להקל שלא כרצונו ושלא כרצון יראיו. ובאמת שכמה מחלוקות נוצרו על ידי כך. ברם זכור לטוב הגאון רבי מאיר אורבך, מחבר הספר אמרי בינה, אשר היה צווח על זה כאיש ספרדי, והן בעון לא נשמעו דבריו, ולכן היה שומר עצמו מאוד שלא לאכול אלא מבשר שלא נפל בו שום ספק אליבא דמרן ז"ל. וכן נוהגים כמה רבנים ויחידי סגולה מאחינו האשכנזים, השרידיים

20 תשובת הרב עובדיה הדאיה, שו"ת **ישכיל עבדי**, ח"ב, אורח חיים, סימן ג'. הוא מתכתב שם עם הרב של בירות הרב שבתי בוחבוט.

21 הרב ע' יוסף, שו"ת **יחוה דעת**, חלק ג', סימן נ"ו.

22 א' אלמאליח, **הראשונים לציון**, ירושלים תש"ל, עמ' 182 ואילך.

אשר ה' קורא.²³

בכורתם של עדות הספרדים בארץ ישראל באה לידי ביטוי גם בסוגיה מעניינת נוספת. פעמים רבות שואלים גרים המצטרפים לעם ישראל, לפי איזה מנהג הם צריכים לנהוג. גיורים רבים נעשים עקב נישואים של יהודי עם גויה, ובמקרים אלה היהודי מבקש לצרף את בת זוגו למנהגי עדתו. אולם גם בלי קשר לנישואים השאלה עולה פעמים רבות, כשהגר בא מאזור תרבותי מסוים ומחפש את השיוך התרבותי שלו בישראל. בקשר לסוגיה זו כתב הרב עובדיה כץ:

שאלה: גר צדק שנתגייר בארץ ישראל כרת, ומוצאו מארצות אשכנז, האם יוכל להתנהג בהלכות פסח וביתר ההלכות כמנהג הספרדים ועדות המזרח שקבלו עליהם הוראות מרן השלחן ערוך, או עליו לנהוג כמנהג יוצאי אשכנז שיוצאים ביד רמ"א?²⁴

במהלך תשובתו מוכיח הרב עובדיה ש"גר שנתגייר - כקטן שנולד", כלומר, השיוך התרבותי הקודם שלו כלל אינו נחשב ולכן הוא מחויב למסורת שלתוכה הוא נכנס. מכיוון שהמדובר הוא על גיור בארץ ישראל, הגר נחשב כמי שנולד בה וממילא הוא מחויב למסורת הארצישראלית:

ומעתה הואיל ומרן השלחן ערוך הוא מרא דארעא ישראל, ואתריה דמר הוא, וכל תושבי ארץ ישראל וסביבותיה קבלו הוראותיו לכל אשר יאמר כי הוא זה, בין להקל ובין להחמיר, על פיו יצאו ועל פיו יבואו, לפיכך נראה שגר צדק שנתגייר בארץ ישראל, הרי הוא כקטן שנולד בה, ועליו לנהוג בכל הליכותיו כעדת מרן השלחן ערוך, בין להקל ובין להחמיר. ואף על פי שאבותיו של הגר מארצות אשכנז הם, ברור מאד שאין לו לחשוש אפילו להחמיר כדברי הרמ"א וגאוני אשכנז, כשהם חולקים על מרן השלחן ערוך, שהרי אין הגר מתייחס אחר אבותיו כלל.²⁵

ב. "להחזיר עטרה ליושנה" - החזרת כל עדות הספרדים לפסקי השולחן ערוך

כבר בהיותו רך בשנים החל הרב עובדיה יוסף לבקר את נטישתן של עדות שונות את פסקי השולחן ערוך של ר' יוסף קארו. ההתמודדות הראשונה שלו היתה מול הספר ההלכתי הפופולרי ביותר בקרב עדות המזרח: 'בן איש חי'. ספר זה, שכתב הרב יוסף חיים בבגדד במאה ה-19, היה נלמד בבתי כנסת במסגרת לימודי הלכה יומית בין תפילת מנחה לתפילת ערבית. הספר בנוי בצורת דרשה על פי סדר פרשת השבוע, שאותה נתן הרב בכל שבת לפני סעודה שלישית. כשהיה הרב עובדיה יוסף בן 15 (בשנת תרח"צ - 1938) התחיל ללמד שיעור בהלכה בבית הכנסת של עולי פרס בירושלים, על פי סדר ה'בן איש חי', כמקובל:

וקודם מסירת השיעור הייתי מעמיק חקר בכל הלכה והלכה, לדעת איך לנהוג הלכה למעשה

23 רבי שלום משה חי גאגין, שו"ת ישמח לב, חלק אבן העזר, סימן ד'.

24 שו"ת יחוה דעת, חלק ה', סימן ל"ג.

25 שם.

ולהורות את בית ישראל. ראה ראיתי בספר בן איש חי כמה וכמה הלכות נגד דעת מרן השולחן ערוך, הן משום שהרב בן איש חי חסדאין מליה הן משום שכן הסכים מדעתו הרחבה, אולם לדעתנו דברי מרן השולחן ערוך נכונים יותר ואמיתיים, ובפרט שאנו קבלנו הוראות מרן שו"ע בין להקל ובין להחמיר, מפני שהוא מרא דאתרא... ואף שהיו כמה מבניי בבל מתרעמים עלי שאני פוסק נגד בן איש חי, החזיק בידי מורי הגאון רבי עזרא עטייה זצ"ל ועודד אותי להמשיך להורות הלכה כאשר עם לבבי, ולא להשגיח על דברי ההמון האלה אשר לא ידעו ולא יבינו.²⁶

הרב עובדיה ספג ביקורת חריפה על מחלוקתו עם פסקי ה'בן איש חי'. במכתב תגובה שהרב עובדיה כתב לאחד הרבנים נחשף עוד טפח בפרשה זו.²⁷ ממכתבו עולה כי הרב כתב, שמכיון שהרב עובדיה שם לו למטרה לחלוק על ה'בן איש חי', לכן לא יגן עליו עוד "ושאמר להמוני העם והבטיחם שיגעור בי". בתשובתו עונה הרב עובדיה לרב ואומר: "ואיני מכחיש שיש לי קונטרס מיוחד הערות על דברי הרב בן איש חי, ומה יש בזה?... וידעתי כי כל מלחמתו של מר עתה היא להטיל עלי אימה שלא אדפיס את הקונטרס הלזה, אבל כבר למדונו רבותינו לא תגורו מפני איש, לא תאגורו דבריך מפני איש, אלא שאין בדעתי עתה להדפיסו ועוד חזון למועד".

מאז עברו הרבה שנים, עד שבשנת תשנ"ח פרסם קונטרס זה, שנוגע לאחד העצבים הרגישים במסורת היהדות המזרחית. נראה שמעמדו היום מאפשר לו לפרסם, בלא שום חשש. המתכונת של הספר שבו מפורסמות ההשגות שלו תואם את מתכונת ה'בן איש חי' בעצמו, ואולי הכוונה היא ש'הליכות עולם' ישמש תחליף ל'בן איש חי'. להלן אביא כמה דוגמאות למאבקו הפנימי של הרב עובדיה.

1. ברכה על מצוות עשה שהזמן גרמה

במאמר הקודם²⁸ פרשתי את הוויכוח על אודות ברכת הנשים על מצוות עשה שהזמן גרמן בין הרב וולדנברג לרב עובדיה יוסף. זו אחת הדוגמאות לכך שהרב עובדיה מבקש להנציח את עמדת ר' יוסף קארו אף על פי שרבות מבנות עדות המזרח נטשו את הוראתו ונהגו (בעקבות הכרעת החיד"א) כן לברך על מקצת מצוות עשה שהזמן גרמן.

בתגובה לתגובת הרב וולדנברג הרב עובדיה מעיר, שכשם שהוא לא ביקש להנחיל מורשה לבנות אשכנז (אף על פי שלפי הגיונו היה ראוי לעשות כן בארץ ישראל), כך הוא מבקש מהרב וולדנברג שלא יורה הלכה לבנות ספרד:

ואם כן מדוע לא מצא חן בעיניו מה שדורשים ברבים להחזיר עטרה ליושנה אטו משוא פנים יש בדבר? ואיך תבואנה נשים הללו לברך ברכות לבטלה היפך פסקי הרמב"ם ומרן שקיבלנו דבריהם

26 דברי הפתיחה של הרב עובדיה לספרו הליכות עולם, הערות על הספר 'בן איש חי', ירושלים תשנ"ח.

27 המכתב נתפרסם על ידי הרב עובדיה בספרו הנ"ל, עמ' ח'.

28 לעיל, הערה 4.

כהלכה למשה מסיני. והגם לכבוש את המלכה עימי בבית?²⁹

הבאתי ציטוטים אלה כדי לתת לקורא את הרגשת השליחות שהרב עובדיה יוסף נושא על עצמו בהחזרת עטרת מסורת הפסיקה הספרדית ליושנה. המשפט האחרון שציטטתי מבטא במלוא החריפות את הרגשתו ביחס למסורת שצריכה להיות דומיננטית בארץ ישראל. הבית (ארץ ישראל) הוא שלו ושל מסורתו ההלכתית!

2. החזרת בנים למסורת "מרן" נגד מסורת הוריהם

למרות דבריו של הרב עובדיה יוסף על מעמדו הטוטלי של הרב יוסף קארו בהכרעת ההלכה הספרדית, לא נהגו עדות המזרח בכל ענין כמותו. מרובים הם המנהגים שנטו אחרי פוסקים אחרים, לפעמים בהשפעה מהפסיקה האשכנזית. השיבה לארץ בשנות החמישים הכניסה את בני כל העדות האלה לזהות קבוצתית אחת "עדות המזרח", ושאלת שמירת המסורת הנהוגה בחו"ל עלתה בכל עוצמתה. הרב עובדיה יוסף נדרש לשאלה זו והוא הכריע כדרכו: "להחזיר עטרה ליושנה" - לאחד את כל מנהגי הספרדים תחת דגלו של ר' יוסף קארו. כך לדוגמה, הוא מעלה בשאלה:

משפחות שעלו מחוץ לארץ ובאו לארץ ישראל, ובעודם בחו"ל נהגו בכמה חומרות בדיני הפסח, כגון שלא לאכול אורז וקטניות, ושלא להשתמש בכלי זכוכית של חמץ וכיו"ב, והם ממשיכים במנהגים אלו גם בארץ ישראל. האם בניהם רשאים להקל בדברים אלה כדעת מרן וגאוני ספרד, וכמנהג ארץ ישראל, או עליהם להמשיך כמנהג אבותיהם?³⁰

לאחר משא ומתן הלכתי מסכם הרב עובדיה נחרצות:

בנידון שלנו אפילו כל אנשי אותה עדה נהגו בעודם בחו"ל להחמיר, ופשוט מנהגם בכל תושבי העיר, הרי מיד כשעלו ארצה על מנת שלא לחזור לחו"ל, היו רשאים לנהוג כמנהג ארץ ישראל להקל... לפיכך אע"פ שהם בחרו להמשיך במנהגם להחמיר, אין בניהם חייבים להחמיר כמנהג אבותיהם, ואין בזה משום אל תטוש תורת אמך, כיון שרוב התושבים בארץ ישראל נוהגים להקל כדעת מרן שקבלנו הוראותיו. וראה לדברי רבי יעקב פראג' בשו"ת מהרי"ף (סי' נ"ט) שכתב, שבמקומות אלה שאנו פוסקים כדברי מרן, שהוא מרא דאתרא, הרי דבריו הוקבעו כהלכה למשה מסיני שאין בה שום מחלוקת כלל, וכל הנוטה מדבריו אפילו מקולא לחומרא, הרי הוא כאילו נוטה מדברי התורה, ומזלזל בכבוד רבותיו ע"ש. וכיוצא בזה כתב הגאון רבי ברוך בנימין בשו"ת משפטי צדק (סוף סי' צ"ה) ע"ש. לפיכך יותר נכון שהבנים ינהגו כדעת מרן וכמנהג ארץ ישראל, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים.³¹

29 שו"ת יביע אומר, חלק ה', אורח חיים, סימן מ"ג.

30 שו"ת יחוה דעת, חלק א', סימן י"ב.

31 שם.

דוגמה נוספת ל"חינוך מחדש" של דור הבנים בארץ בניגוד למסורת אבותם: בארצות צפון אפריקה נהגו לברך על ברכת ההלל בראשי חודשים, אף על פי שבשולחן ערוך של ר' יוסף קארו נפסק שבארץ ישראל וגלילותיה אין מברכים על ההלל בראשי חודשים. המסורת הזו תואמת את המסורת האשכנזית והיתה מקובלת במשך דורות במרוקו, תוניס ועוד. בתשובה לשאלה כותב הרב עובדיה:

והן אמת שיש מקומות בארצות המזרח שנהגו לברך על קריאת ההלל בראש חודש. וכן המנהג בתוניסיה... וראה עוד בשו"ת תבואות שמש... שכן מנהגם במרוקו. ומכל מקום העולים מחוץ לארץ לארץ ישראל, וממשיכים במנהגם לברך על ההלל בראש חודש, לא יפה עושים, וראוי להם יותר לנהוג כמנהג כל העדות שלנו שלא לברך על ההלל בראש חודש, כעדותו הנאמנה של מרן השלחן ערוך. שהרי גם בבית הכנסת של החסידים מאחינו האשכנזים נוהגים בזה כמרן השלחן ערוך שלא לברך. ודי לנו שאחינו האשכנזים הפרושים נוהגים לברך. והבו דלא להוסיף עלה.³²

3. התנגדויות מבית ל"החזרת עטרה ליושנה"

מקצת ניסיונותיו של הרב עובדיה להשליט את מנהגי "מרן" ר' יוסף קארו על כל עדות המזרח נתקבלו בהתנגדות מצד רבני העדות השונות, בעיקר מצפון אפריקה. מדובר על "מאבק הישרדות" של רבני עדות שמבחינת מעמדם החברתי לא הצליחו להתבסס בתודעה הציבורית באופן שיכלו להתנגד לפסיקותיו של הרב עובדיה, ובכל זאת אני מוצא אמירות של מחאה נגד מגמתו ליצור "כור היתוך" ספרדי בארץ ישראל. לדוגמה, הרב לוי נחום, מרבני מורשת קהילת לוב ומחוקריה, הוציא בשנת תשנ"ד סידור **עוד אבינו חי**.³³ הסידור מלא פסקי הלכה והערות החולקים על פסקיו של הרב עובדיה יוסף. הערותיו של הרב נחום מצריכות מאמר נפרד ואביא כאן רק דוגמאות בודדות.

סדר הדלקת נרות שבת

נהגו אמותינו הקדושות בכל אתר ואתר מדורי דורות, בכל קהילות הספרדים האמיתיים להדליק קודם נרות שבת ורק אחרי שסיימו את ההדלקה וכיבו את הפתילה שבידן, מברכות להדליק נר של שבת (ולא כפי שרצו להנהיג פה כמה רבנים בודדים להפוך את הסדר). וכבר נהגו כך בפני גדולים ואין פוצה פה. ולכן ברור שאין לנו הספרדים לשנות ממנהג אבותינו הקדושים ואל תתוש תורת אמך וכל המשנה ממנהג אבותי ידו על התחטונה. ותהילות לאל רבים מבני התורה חוזרים היום

32 שו"ת יחוה דעת, חלק ד', סימן ל"א.

33 'עוד אבינו חי' - כמנהג הספרדים, מסודר על פי סידורי התפילה תפילת החודש ובית עובד ועוד, שבהם התפללו כל קהילות הקודש הספרדים, לוב תוניס מרוקו אלג'יר מצרים תורכיה ארץ ישראל ועוד.

למקור מתצבתם ולמנהג אבותינו הקדושים ודי בזה.³⁴
 השווה לדבריו הנחרצים של הרב עובדיה יוסף בזה, המחייב את כל נשות הספרדים לברך ברכת
 נרות שבת לפני ההדלקה, גם אם אמותיהם נהגו לברך לאחריה.³⁵

עניית ברוך הוא וברוך שמו בברכות שיוצא ידי חובה

גם דוגמה זו נכנסת לתוך ההווי הפנימי של המשפחה ושל הקהילה הספרדית. מנגינת הקידוש,
 כמו מנגינות שאר התפילות והטכסים, עוברת במשך דורות במסורת. המנהג בצפון אפריקה הוא
 שראש המשפחה אומר את הקידוש וכשמגיע לברכה ("ברוך אתה ה'"), עונים כל השומעים:
 "ברוך הוא וברוך שמו". מנגינת הקידוש מותאמת לענייה זו. הבעיה ההלכתית כאן היא שכל
 השומעים אינם מברכים בעצמם אלא מכוונים את לבם בברכת בעל הבית ובברכתו יוצאים גם
 הם ידי חובת הברכה. בדרך כלל כל הפסקה של דיבור מבטלת את האפשרות לצאת ידי חובה
 בברכת האחר. לפי זה גם הענייה "ברוך הוא וברוך שמו" בברכת הקידוש מונעת מהשומעים
 לצאת ידי חובה. כותב על כך הרב לוי נחום:

מנהגינו ומנהג אבותינו הקדושים מדורי דורות בכל קהילות הספרדים האמיתיים, כולל כל ארצות
 צפון אפריקה וארצות הים התיכון, ממצרים ועד תוניס מרוקו ואלג'יר וכן הוא מנהג תורכיה וארץ
 ישראל, וגם רבים בארצות אירופה (שנהגו על פי דעת הלבוש), כולם כאחד ענו בקול רם, ברוך
 הוא וברוך שמו, בין בברכה שיוצאים בה ידי חובתם בין בברכה שלא יוצאים בה ידי חובתם, ולא
 חששו בזה שום חשש של הפסק... וברור שאין בזה חשש הפסק כמו שרצו לומר לנו היום, שמי
 שעונה אינו יוצא כביכול ידי חובתו, ועוד כאלו טענות שונות ומשונות. ולא אכחד שגם אני הדל
 בצעירותי, נטיתי ממנהג אבותי הקדושים וחשבתי שאבותי לא ידעו, ובודאי שפה בארץ ישראל
 ישנם תלמידי חכמים גדולים והם יודעים יותר. (ונראה לי לצערי שעד היום רבים מבני קהילתי
 חושבים שכך הוא הדבר, וכך גם חושבים רבים מקהילות אחרות, שאבותיהם לא ידעו ולכן עליהם
 לנהוג כמו שפוסקים להם כאן). אבל תהילות לאל זה כמה וכמה שנים, שהחזרתי בביתי את הדבר
 לקדמותו וחדלתי לנהוג כמנהגם, והוריתי לבני ביתי הי"ו, לענות על כל ברכה וברכה, "ברוך הוא
 וברוך שמו" בקול רם, בין בקידוש ובין בברכת המוציא ועוד ועוד.

וגם הרב הגדול חיד"א, כתב בספרו טוב עין סימן ח"י... ומי אנחנו שנאמר להם ולאבותינו
 הקדושים שהם כביכול לא ידעו את ההלכה ורק אנחנו יודעים. חלילה וחס... וגם מנהג העולם
 לענות על כל הברכות גם בברכות שיוצאים בהם ידי חובתם... ותהילות לאל גם הרב הראשי של
 ירושלים הי"ו כתב, שמיום בואו לארץ לא שינה שום מנהג ממנהגי אבותיו, ומנהג זה בכלל.
 אשריו ואשרי חלקו, ומי יתן ונדע גם אנחנו יוצאי צפון אפריקה בפרט וכל הספרדים ללכת
 בעקבותיו, ונשמור על מנהגי אבותינו הקדושים, ואין ללכת בזה אחרי מנהגי הבבליים. ולא כמי

34 שם, עמ' 291.

35 שו"ת יביע אומר, חלק ב', סימן ט"ז, וחלק ו', סימן מ"ח, אות י"א; לויית חן, סימן ה'; שו"ת יחוה דעת,
 חלק ב', סימן ל"ג. וכן בילקוט יוסף, שבת, סימן רס"ג, סעיף ל"ג (עמ' קנ"ט) הוסיף עוד הערות.

שכתב היום, שמאחר ואין להלכה זו מקור מהש"ס לכן אין חובה לענות ברוך הוא וברוך שמו... וחובה קדושה על כל השומעים לענות "ברוך הוא וברוך שמו", בין בברכות הקידוש ועל ברכת המוציא ועוד, אף על פי שיוצאים בברכות אלו ידי חובתם. ותהילות לאל מתעוררים היום רבים מאחינו הספרדים ומתלמידי החכמים וחוזרים לנהוג כמנהג אבותינו הקדושים, ומנהיגים בביתם כאשר היו אבותינו נוהגים. עד כאן ולקצר אני צריך.³⁶

אף על פי שהרב לוי נחום לא הזכיר בשמו את הרב שנגדו הוא יוצא, ברור שכוונתו לרב עובדיה יוסף. הרב עובדיה כתב את דעתו בעניין זה בכמה מקומות.³⁷ כבר בספרו הראשון הרב עובדיה עורר על עניין זה: "והבאתי כמעט כל זה בספרי חזון עובדיה חלק ב' (עמוד קכ"ח והלאה)³⁸ העליתי שיש להסביר לעם בלשון של זהורית שיזהרו מלענות ברוך הוא וברוך שמו בברכות שאדם יוצא ידי חובתו. וכן אני נוהג להודיע לצבור דבר זה קודם ברכות שופר ומגילה וקודם קידוש והבדלה וכיו"ב".

כבר בשנות השישים ביקר הרב עמרם אבורביע³⁹ את הפסק הזה של הרב עובדיה וטען שמנהג ירושלים הוא כן לענות "ברוך הוא וברוך שמו" גם בברכות שיוצאים בהן ידי חובה (כמו קידוש והבדלה).

גם הרב שלום משאש, רבה של ירושלים, מיוצאי מרוקו, הגיב על פסיקתו של הרב עובדיה ופרסם בשנת תשנ"ב מאמר המצדיק את מנהג מרוקו לענות "ברוך הוא וברוך שמו" בכל ברכה שאדם שומע, גם אם יוצא בה ידי חובתו.⁴⁰

סיכום

עדיין קשה להעריך את מכלול מפעלו ההלכתי של הרב עובדיה יוסף ואת הצלחותיו. אין ספק שבכמה עניינים כבר הוכרעה הסוגיה. כך למשל מוצא הדיינים בבתי הדין במדינת ישראל: אם הרב עובדיה יוסף היה צריך לדרוש שיהיה בכל בית דין לפחות דין אחד ספרדי, היום המצב הפוך לחלוטין. הרבה הרכבים מונים דיינים יוצאי עדות המזרח בלבד, ומקצתם ברוב של ספרדים. מובן שמהפכה זו בבתי הדין קשורה לעלייתה הדרמטית של תנועת ש"ס, אך אי אפשר בשום אופן להפריד מהפכה זו ממגמתו המוצהרת של הרב עובדיה יוסף "להחזיר עטרה ליושנה".

36 עוד אבינו חי, עמ' 347.

37 שו"ת יביע אומר, חלק ח', אורח חיים, סימן כ"ב, ד"ה ח'.

38 חזון עובדיה הוא הספר הראשון שהרב עובדיה הוציא לאור, בשנת תשי"ב.

39 הרב עמרם אבורביע בא ממשפחה מיוחסת של רבנים במרוקו, היה רבה של פתח תקוה ונפטר בשנת תשכ"ז. הוא פרסם את ספרו נתיבי עם בשנת תשכ"ג, בזמן שהרב עובדיה כבר היה חבר בית הדין בירושלים. הדיון בנושא האמור נמצא בעמוד צ"ה ואילך.

40 כתב העת אור תורה, ירושלים, תשרי תשנ"ב.

לגבי יצירת החזית הספרדית האחידה אי אפשר להגיד אמירה חדה ומכריעה. למרות מעמדו הבלתי מעורער בציבוריות הישראלית, ומנהיגותו היציבה בכל עדות המזרח, אי אפשר לדעת אם הניסיון ליצירת "כור היתוך" ספרדי יעלה בידו. כוחה של המסורת העוברת מאם לבתה ומאב לבנו עשוי להיות חזק אפילו יותר מפסקי הרב עובדיה. הדבר תלוי כמובן ברשת החינוך של ש"ס המתבססת בארץ, שהשפעות חינוכה יתגלו רק בעשור הבא.